

Zdravko Kobe: *Automaton transcendentale I.*,
Kantova pot h Kantu, Analecta,
Ljubljana 1995, 291 str.

Začnimo s tistim, kar sicer ni neposredni zastavek Kobetove knjige, z običajno predstavo o tem, kaj naj bi bila *Kantova pot h Kantu*, ki je pravzaprav znana šolska modrost, da je Kanta iz dremeža metafizike prebudil Hume¹, kar naj bi se zgodilo tam nekje okrog leta 1769, v letu, ki naj bi Kantu prineslo tudi temeljni uvid – sam Kant je govoril o veliki luči – in to prebujenje, razsvetljenje, bi naj tvorilo takorekoč prvi zametek dvanajst let zatem izdane *Kritike čistega uma*. Dobro leto zatem, 1770, je namreč nastala Kantova Disertacija, in ker jo je kasneje Kant kot edinega izmed spisov, ki so nastali pred prvo *Kritiko*, obdržal za izdajo svojih del, se Disertacijo tudi običajno jemlje za ločnico med t. i. Kantovim kritičnim in predkritičnim obdobjem. V skladu s tako razširjeno predstavo je potemtakem Kant nepreklicno stopil na pravo pot nekje na prelomu desetletja (pa naj bo to z Disertacijo ali pa tudi ne) in ta pot ga je, nujno, takorekoč samodejno, privedla do končnega, dokončnega, zrelega, skratka – kritičnega stališča.

Takšna splošno razširjena predstava je problematična in zavajajoča iz večih razlogov. Najprej zaradi tega, ker predpostavlja, da je Kant postal Kant *naenkrat*, v enem zamahu in preobratu, takorekoč čez noč. Številni intepreti so

ta domnevni enkratni preobrat skušali karseda natanko časovno vmestiti, pokazati, kdaj je Kanta tako silovito preblisnilo, da nikakor ni mogel več v »stare« tirnice, predvsem pa ga čimbolj lokalizirati na tistega, ki je Kanta »nepreklicno zdramil iz dremeža metafizike« (Je bil Rousseau? Je bil Hume? Nemara Leibniz? Ali pa je bil Knutzen? Swedenborg!? itn. itd.). Težava takšnega iskanja odločilnega vpliva pa ni le v tem, da se z iskanjem le-tega zaslepimo za kontekst, ki ga za Kantovo filozofijo predstavlja zlasti filozofija osemnajstega stoletja in s tem za problematiko, ki jo je Kant prevzel in nadaljeval, pač pa tudi v tem, da takšno razumevanje »vznika kritične filozofije« poenostavlja, ko leto razume kot zadevo enkratnega preobrata. Ne le, da zaradi predstave o Kantovi poti h Kantu kot nekakšni neizogibni železni logiki zabsolutiziramo »končno« postajo, *Kritiko čistega uma*, in se s tem zaslepimo za problematiko, ki jo je nadaljeval tako sam Kant kot tudi celotna nemška klasična filozofija, pač pa ostanejo tudi nerazumljiva Kantova filozofska iskanja v neposrednem obdobju pred izdajo prve *Kritike*, ki, kot z gledno in prepričljivo pokaže Kobe, se včasih lahko vrnejo ne le na izhodiščno točko, temveč tudi na stališče pred njo. Na zadnjem, a ne najmanj pomem-

¹ »Nasploh je eno najbolj kontroverznih in hkrati najmanj produktivnih vprašanj, kam in kdaj je potrebno locirati vpliv Humea, ki je Kanta po lastnih besedah zbudil iz dogmatičnega dremeža.« (97)

bnem mestu nam lahko kot pokazatelj, da je s *Kritiko čistega uma* kot »končnim ciljem«, kot Knjigo, ki naj bi enkrat za vselej prekinila brezplodna metafizična prerekanja, a so se zadnjih dvesto let o malokateri knjigi toliko prerekali, kot ravno o tej, nekaj hudo narobe, število kot po pravilu medsebojno izključujočih se interpretacij, ki so nastala v vsem tem času.

Ali, kot v nekoliko drugačnem kontekstu zapiše Kobe: »Toliko opevana logična doslednost *Kritike čistega uma* ne obstaja. Pri tem ne gre toliko za drobne spodrsiljave in nejasnosti, ko denimo Kant tako rekoč v istem stavku zapiše navidez nasprotujoče si trditve in kjer domnevno protislovje običajno izgine, če z nekoliko intelektualne poštenosti, ali bolje, poznavanja filozofije in terminologije osemnajstega stoletja pravilno preberemo njegove izjave. Težava je vse prej strukturne narave. Ne le, da ima Kant zelo nefilozofsko navado, da često uvede kako distinkcijo brez kakršnekoli utemeljitve – paradigmatski primer je seveda že sam razloček med čutnostjo in razumom –, tudi če njegove trditve sprejmemo, moramo ugotoviti, da marsikdaj preprosto ne grejo skupaj. Zato je vsakdo, ki poskuša podati konsistentno intepretacijo *Kritike čistega uma*, nazadnje prisiljen, da da prednost eni liniji argumentacije in zavrže druge. Toda po katerem kriteriju? Ravno v tej točki je poznavanje Kantovega razvoja naravnost nenadomestljivo.« (10) Če torej na koncu Kantove poti h Kantu ni absolutne vednosti, če je »*Kritika čistega uma* dejansko nastala kot nekakšna sestavljan-ka bolj ali manj povezanih sklopov, ki izvirajo iz različnih razvojnih faz in ki zato često delujejo heterogeno, če že ne naravnost protislovno« (10), potem »je Kantova intelektualna biografija sestav-

ni del *Kritike čistega uma* in pot k resnici resnica sama« (11).

In kaj se izkaže na tej poti, ki nam jo, oborožen z detaljnijim poznavanjem Kantovih zapiskov in zabeležk, refleksij, mojstrsko prikaže Kobe? Iz razumljivih razlogov se bomo pri našem prikazu *Kantove poti h Kantu* omejili zgolj na glavne postaje te poti, pri čemer se bo kajpak izgubila tudi notranja filozofska navezava ter povezava prehodov in razlogov od enega Kantovega stališča k drugemu.

Z *Disertacijo*, katere nastanek je zavezan kontingentnim okoliščinam, s katerimi (smrt Cristopha Langhansena 15. 3. 1770) Kobe tudi na zabaven način pričinja svojo knjigo, so se Kantu šele odprle možnosti, vrata si je ob tem kajpak izdatno pomagal odpirati tudi sam, za mesto na stolici za metafiziko. Seveda je bilo ob tem potrebno spisati novo disertacijo in jo zagovarjati, kajti od prejšnje, *Monadologia physica* iz leta 1756, je minilo že preveč časa in je bilo zato potrebno spisati in ubraniti novo. V ta namen je Kant spisal *Disertacijo o formi in temeljih inteligibilnega sveta*, ki jo imajo mnogi intepreti za prvo *Kritiko* v malem. Če je »Kantova filozofija po svojem bistvu formalni idealizem, potem ga imamo na delu že v *Disertaciji*«. (61) Vendar pa, kot pokaže Kobe, »je strogo vzeto nemogoče govoriti o kaki zaokroženi teoriji. *Disertacija ne stoji*, je protislovna.« (62) Ne le, »da je mogoče v zvezi z obsegom aplikacije čistih pojmov razuma zaslediti vsaj *dve* jasni liniji mišljenja, ki se med seboj *izključujeta*« (60), temveč je »škandal *Disertacije*, ki je verjetno tudi razlog (...) da je Kant v njej že postavil »transcendentalni« razloček med fenomenalnim in noumenalnim, vendar iz tega ni potegnil za nas običajnega sklepa.« (37) Prva teza na Kantovi poti h Kantu se tako glasi, da

je za »dosego kritične filozofije ključnega pomena vpeljava realne rabe razuma, ki je kot dogmatski element razmajala siceršnja stabilnost Kantove koncepcije.« (63) Glede vprašanja, ali naj »imamo Disertacijo za zametek kritične filozofije ali pa za dogmatsko razpravo o metodi, bi se naš odgovor glasil: *oboje hkrati!*« (63)

Za pravo genezo tega neujemljivega trenutka, v katerem se je našla Disertacija, je potrebno seči nekoliko nazaj. Deset let pred tem je Kant privrženec wolfovske šole. Nato nanj močno vplivata Crusius in Lambert, ki ju Kobe nekoliko širše predstavi. »Iz predstavitev osnovnih argumentov obeh avtorjev je bilo prav tako mogoče povzeti, da Kantove razprave v letih okoli 1763 niso prinesle novih odkritij na nemško filozofsko prizorišče, še najmanj takih, ki bi jih mogli opredeliti za odločilna.« (91) Drugače rečeno, »v prvi polovici šestdesetih let Kant skratka ni izviren filozof.« (91)

Tako pridemo do leta 1769. Za Kantovo spoznavnoteoretsko doktrino tega časa je mogoče reči, trdi Kobe, da je bila celovita in konsistentna, edina pomanjkljivost je bila nemara v tem, da je bila v njej čutnost, kar je glede na kasnejše stališče v prvi *Kritiki* nekoliko presenetljivo, skorajda v celoti odsotna. Šele nato se je zgodila sprememba osamosvojitve čutnosti, ki je »neločljivo povezana z idejo, da ima čutnost svoja lastna stalna načela, ki so bistveno različna od pravil, po katerih delujeta razum in um.« (129) Pri tem je bil ključnega pomena Baumgartnov vpliv, rekli bi lahko, pravi Kobe, da se je Kant ravno »preko estetične problematike dokopal do ključnih tez svoje teoretične filozofije.« (155) »Pred tem je delo koordinacije opravljal razum, toda ker pogoji lepote terjajo,

da se njena forma vzpostavi pred aplikacijo višjih spoznavnih zmožnosti, bomo morali zakon prirejanja pripisati čutom. *Čutna forma je postala forma čutnosti.*« (152)

Vendar pa smo še daleč od sklenjene in zaključene doktrine, nenazadnje smo šele v letu 1769, ki mu sledi Disertacija, za katero se je izkazalo, da je protislovna. Kant, ki se je, zadovoljen s svojo rešitvijo, nameraval lotiti moralne problematike, je poslal Disertacijo trem najbolj učenim glavam tedanje Nemčije – Sulzerju, Lambertu in Mendelssohnu –, katerih odgovori pa so ga prepričali, da njegovo delo pač ni tisto, kar si je sam domišljjal, da je. Sledi enajst dolgih let do objave prve *Kritike*, ki jih Kobe ironično poimenuje *Smeri razvoja*. V tem času sledi razvpito pismo Marcusu Herzu, z dne 21. 2. 1772, na katerega se sklicujejo takorekoč vsi interpreti, toda še vedno ni temeljnega konsenza, kaj nam pravzaprav sporoča. Nasploh bi lahko za Kantovo koncepcijo okoli leta 1772 rekli, da »niz potez, ki bi jih lahko glede na Disertacijo obravnavali kot korak naprej, dejansko predstavlja *korak nazaj* na stališče pred njo.« (186) Enako velja tudi za sklop refleksij, ki so znane pod imenom Duisburška zapuščina – »Pravzaprav je skoraj neverjetno, do kolikšne mere je Kant podlegel tradicionalni koncepciji spoznavnega procesa, in to po vseh kritičnih opozorilih iz prejšnjega obdobja.« (243-244) Denimo, »Jaz kot nasebna substanca, ki ima poleg ostalih atributov tudi čutnost kot sposobnost pasivnega sprejemanja (nasebnih) predstav, stoji v kavzalnem odnosu do neke druge substance.« (244) Skratka, »prepad do *Kritike čistega uma* je ogromen, vsekakor vreden nadaljnjih šest let trdega dela.« (246)

Sledi začasni epilog in vprašanje: Kakšna bi bila hipotetična *Kritika* leta

1777? »Ko bi Kant *Kritiko čistega uma* izdal leta 1777, bi danes poznali bistveno drugačnega Kanta. Če bi ga sploh poznali.« (274) Najprej zaradi tega, ker Kant še leta 1778 trdi, da bo izdal *Kritiko*, ki da sploh ne bo obsežna (potem to vsekakor ni bila tista *Kritika*, ki je obsegala 856 strani). Tiste *Kritike*, bi brez Tetensa »ne bilo« (276), saj Kant tedaj še ni imel razvite koncepcije notranjega zora, razmerje med zunanjim in notranjim zorom je pojmoval še precej problematično, takrat racionalne psihologije sploh še ni prišteval v metafiziko. Presenetljivo je, »da razen Carla interpreti niso opazili, da v tem obdobju *paralogizmi čistega dušeslovja še niso bili odkriti*«. (245) Nadalje, kategorij bi ne bilo ravno dvanajst in bi tako tudi ne bile iste kot kasneje, razdelitev na noumena in phaenomena bi bila v bistvu taka kot je bila kasneje, najverjetneje, ker bi sodbe ne imele takšne arhitektonske teže kot kasneje, bi tudi težko rekli, da bi bil um opredeljen kot zmožnost sklepanja. Vprašanje je, kakšno vlogo bi v hipotetični *Kritiki* Kant sploh pripisal dialektiki, drugače rečeno, »ali bi jo sploh vključil v svojo *Kritiko* kot poseben razdelek ali pa bi zgolj nakazal določene paradokse neizkustvene rabe razuma, karkoli bi to že pomenilo, in potem v posebnem spisu podal več ali manj tradicionalni nauk o duši, svetu in Bogu?« (253) Če bi že poglavje o naravni teologiji bilo podobno kasnejšemu, saj je Kant večinoma prevzel rešitve iz svojega spisa o edinem možnem dokaznem temelju za dokaz o božjem obstoju iz leta 1763, bi bile antinomije vsekakor drugačne: »V grobem bi dejali,

da Kant tedaj ne bi položil v osnovo trditve, da so na obeh straneh enako prekoračene meje možnega spoznanja, temveč bi tako tezo kot antitezo sprejel kot pravilno, le da bi vsaki dodelil njeno lastno polje.« (267)

Kaj za konec reči o Kobetovi knjigi? Nemara zgolj to, da že nestrpno pričakujemo njeno nadaljevanje, ki se bo bržkone osredotočilo na refleksije, ki jih je za tokratno predstavitev avtor pustil ob strani, ukvarjajo pa se z vprašanjem predstavnosti predstav. Kant je namreč že okoli leta 1769 »formuliral razloček med občutki kot subjektivno materijo in predstavami kot objektivno formo spoznanja. Zadeva vsekakor ni postranskega pomena, saj gre za problem intencionalnosti, ki v navezavi na pojem transcendentalnega objekta tvori eno od ključnih potez *Kritike čistega uma*.« (281) »Dokler izhajamo iz premise, da se lahko preko notranjega čuta neposredno ovemo svojih občutkov, »npr. rdeč, črn, sladek, trd, topel itn«, vse dotlej strogo vzeto ni mogoče reči, da se občutek razlikuje od predstave. In Kant je skozi vsa šestdeseta, vse tja do leta 1778 ali celo 1779, vztrajal pri takšnem pojmovanju. Šele ko se je pod vplivom Tetensa odrekel predkritični koncepciji notranjega čuta, je lahko zares izkoristil argument, ki ga je pustil ležati skoraj deset let. Tedaj je opazil, kako je natančno tisto, kar je v slavnem pismu Herzu odpravil kot »lahko razumljivo«, – kako je ravno odnos *empiričnih* predstav do njihovih predmetov dejansko ključni problem.« (281)

Peter Klepec